
Předmluva

Otvíráte již pátou knihu italské lékařky a pedagožky Marie Montessoriové v českém překladu. Její první kniha byla v češtině vydána již v roce 1926 pod názvem *Příručka vědecké pedagogiky* v překladu M. Košťářové, tři další (*Tajuplné dětství*, *Objevování dítěte* a *Absorbující duch*) vyšly péčí SPS v letech 1998 až 2001. Po delší přestávce připravilo nakladatelství Triton další text, který je pro dnešní dobu mimořádně důležitý a potřebný.

Zatímco zmíněné texty Marie Montessoriové i většina původních odborných prací českých autorů se věnovaly hlavně předškolním dětem, tato kniha představuje velmi efektivní pedagogickou koncepci z pohledu dětí dalších věkových skupin. Pro české pedagogické prostředí, ve kterém se od počátku 90. let začala díky stále se rozšiřující skupině nadšenců a podporovatelů pedagogika Marie Montessoriové uplatňovat v praxi, je tato kniha životně důležitá. V posledních letech sílí potřeba zachování vývojové kontinuity montessoriovských a základních škol prvního stupně a dalších sociálně a speciálně pedagogických zařízení a jsou zakládány již třídy a školy druhého stupně základních škol. Pedagogové v takovýchto školách mají zatím ovšem jen velmi málo přesných informací, jakou podobu by měla mít metodika Montessoriové pro vzdělávací a výchovnou práci s dětmi právě i v psychicky velmi citlivém věku dospívání. I když je možné řadu aktivit odvodit z metod pro mladší děti nebo lze využít i dalších všeobecně známých aktivizačních metod a forem práce, důraz na empiricky ověřené postupy, specifické právě pro tuto věkovou skupinu dětí, je přece jen nesmírně důležitý pro udržení efektivity montessoriovské pedagogiky v každodenní praxi školy.

Je zajímavé, že i když se vzdělávací politika snad všech vyspělých zemí světa již několik let orientuje na prosazování kvalitního vzdělávání, pod čímž je chápáno uplatňování vědecky ověřených postupů na úkor nahodile, tradičně, leč vzhledem k proměnám potřeb a cílů společnosti již neefektivně působících či na základě subjektivních dojmů používaných metod a forem bez potřebné zkušenosti s dopady takových metod a forem v oblasti psychiky dítěte, ale i pedagoga, je snad nejvědeckěji a nejempiričtěji podložená pedagogická koncepce na světě, totiž koncepce Marie Montessoriové, tak málo prosazována a podporována. Její zařazení řadou autorů poslední třetiny minulého století mezi tzv. alternativní směry mělo zřejmě za následek, že jde pedagogicky o něco okrajového, výjimečného a hlavně určeného nikoliv pro širokou veřejnost, ale úzkou, specificky zaměřenou skupinu zájemců. Ale opak je pravda. Zásady a principy montessoriovské pedagogiky byly formulovány nikoliv teoreticky od „zeleného stolu“ na základě naivně idealistických představ a přání autorky, nýbrž postupně na základě dlouholetých pozorování chování dětí při různých činnostech. Jde tedy o transparentní příklad tzv. „evidence-based research“, tedy o výzkumy postavené na empiricky prokazatelných důkazech, což je z hlediska metodologie pedagogické vědy zcela moderní přístup. Myslím, že žádná metoda uplatňovaná v současnosti v pedagogické praxi nemá tak jasnou a dlouhodobě empiricky ověřenou vědeckou platnost.

Tím, že metoda Montessoriové vyžaduje také speciálně připraveného pedagoga, který metodu zvládá nejen teoreticky, ale i prakticky na základě vlastního prožití práce s materiálem pro smyslové poznání světa, získává praktická montessoriovská pedagogika v těchto učitelích další badatele a vědce, kteří díky vlastnímu pozorování dětí a mládeže získávají možnost rozvíjet tuto pedagogiku v jednotných předmětech nebo tématech v rámci jejích obecně platných zásad tvořivým způsobem a nenechat ji ustrnout v neživotném a uzavřeném dogmatickém systému dávno nefunkčních pouček.

Aby byla pedagogika Montessoriové v praxi maximálně funkční a všem zúčastněným prospěšná, musí být naplněn životně potřebný předpoklad, totiž každodenní partnerská spolupráce školy s rodinou. Proto doporučuji tuto knihu k četbě nejen pedagogům, ale zejména rodičům. Možná, že jim v budoucnu ušetří řadu problémů vyplývajících z neefektivní komunikace s vlastními dětmi.

Všem čtenářům přeji při čtení této knížky, aby z ní načerpali inspiraci pro vlastní pedagogickou praxi. Nakladatelství Triton pak děkuji za vydání této knihy Marie Montessoriové a věřím, že nebude poslední.

V Pardubicích, 28. srpna 2011

Karel Rýdl

1

Postupné úrovně vzdělání

Postupné úrovně vzdělání musejí odpovídat postupnému vývoji osobnosti dítěte.

Naše metody se nezaměřují na předem stanovené zásady, ale spíše na vlastnosti spojené s různým věkem. Z toho vyplývá, že i tyto vlastnosti spadají do několika úrovní.

Změny mezi jednotlivými úrovněmi v tom kterém věku lze přirovnat k metamorfózám hmyzu. Když se hmyz vyklube z vajíčka, je velmi malý a má určitý tvar a zbarvení. Potom se pomaloučku polehoučku přeměňuje, a přitom zůstává zástupcem téhož druhu se stejnými potřebami a návyky. Je to jedinec *ve vývoji*. Až se jednoho dne stane něco nového. Hmyz spřádá zámostek a stává se z něj kukla. Ta potom sama prodělává pomalou změnu. Nakonec se hmyz vyklube z kukly v podobě motýla.

Můžeme konstatovat, že život hmyzu a dítěte je podobný. Avšak měnící se vlastnosti nejsou u dítěte vymezené tak zřetelně jako u hmyzu. Přesnější by bylo hovořit spíše o „obrodách“ dítěte. Vlastně před sebou máme v každém novém stadiu odlišné dítě, které má jiné typické vlastnosti, než mělo v předchozích letech.

1. První úrovně vzdělání se nám dostává mezi narozením a sedmi roky věku. Protože se v tomto důležitém období odehrává řada proměn, zavedli jsme toto podrozdělení:
 - a) první dva roky;
 - b) od tří do pěti let;
 - c) šestý a sedmý rok.

2. Na období od sedmi do dvanácti let – stadium bezprostředně předcházející pubertě, které lze rovněž dále dělit – připravujeme jiný plán vzdělávání než na předešlé období. Jestliže změny probíhající během prvního období považujeme za růst, dá se říct, že v této fázi se dějí hotové metamorfózy.
3. Dvanáct až osmnáct let: o tomto úseku života, tedy o pubertě, by se dalo říct totéž.

U každého období znovu pozorujeme rostoucí bytost, pokaždé je to však docela jiná osoba.

Poslední dvě úrovně budeme brát návazně. Tu první jsme probírali již v dílech *Objevování dítěte (The Discovery of the Child)* a *Tajuplné dětství (The Secret of Childhood)*.

Pouze důkladný rozbor vede k objevení změn, které nepřetržitě nastávají u dítěte, jež roste, dokud se z něj nestane dospělý člověk. Právě tyto změny mají největší vliv na způsob vzdělávání.

Zásady, které se dají užitečně uplatňovat v prvním období, nejsou totožné s těmi, jež je třeba uplatňovat v druhém. Tím se dostáváme k praktické části výchovy.

Uvedme příklad: Když malé dítě začíná cítit, že se mu viklá zub, je to znamení, že první období dětství skončilo. V rodině se tato událost obejde bez dlouhých cavyků. Jakmile se zub viklá moc, prostě se vytáhne. Sice je kolem toho trochu křiku, ale zoubek se schová a tenhle malý obřad znamená první krok v novém období života dítěte. Potrvá ještě dlouho, než vypadnou všechny mléčné zuby a dítěti narostou nové. Ale pokud je naneštěstí nutné vytáhnout jeden z nových zubů, nebude už stačit pouhá hedvábná nit; budeme se muset vypořádat s vytržením pevně držící části. Ztráta mléčného zubu je jenom jeden z mnoha příznaků tohoto věku. Všechny tyto rysy – tělesné i duševní – tvoří články řetězu, který je metamorfózou dítěte. Je štíhlejší, a přitom silnější. Vlasy už nemá tak hebké. Po psychické stránce již není tolik něžné a povolné.

2

Metamorfózy

Od sedmi do dvanácti let dítě potřebuje zvětšovat pole působnosti. Jak jsme si řekli v *Tajuplném dětství*, pro malé dítě je vhodné omezené prostředí. Zakládají se tam společenské vztahy s jinými lidmi. V druhém období dítě potřebuje k seznamování se společností širší hranice. Kdybychom ho ponechali v původním prostředí, vývoj by nemohl pokračovat.

Je nezbytné, aby mezi dalšími skutečnostmi pochopilo, co znamenají peníze. Bez nich bychom mohli procházet mezi nejnádhernějšími věcmi, aniž bychom se jich někdy směli dotknout. Byli bychom jako pták se zlomeným zobákem, když umírá hlady na hromadě zrní. Peníze jsou prostředkem, jímž si člověk opatřuje věci. Proto budí tak velký zájem. Musíme je pokládat za „zlatý klíč“, který otvírá dveře nadpřírody¹.

Je tudíž nutné, aby děti samy získaly přímou zkušenost s nakupováním předmětů a aby si začaly uvědomovat, co si za jednotku měny své země mohou koupit.

Co se dá koupit za jednu malou minci? Když jsem si za ni koupila v papírnictví papír, moje mince nezmizela. Někdo jiný si za ni koupí předměty odpovídající její hodnotě. Je to stále ta samá mince, jenom se předává z ruky do ruky, přičemž pokaždé někomu přinese potřebnou věc. Kolik zboží si lidé za celou tu dobu asi koupili za minci vyraženou

¹ Dr. Montessoriová tak nazývá vybudované životní prostředí člověka, který mu dává vznik a vládne mu s pomocí vlastních vnitřních zdrojů i těch přírodních – pozn. angl. překl.

před padesáti lety? Peníze, s nimiž přicházíme do styku, jsou vždycky výsledkem práce lidí. Pořád musejí zůstat pouhým prostředkem.

Potom dítě potřebuje navazovat společenské vztahy ve větší společnosti. Uzavřený okruh školy v dnešním pojetí k tomu již nepostačuje. K plnému rozvoji jeho osobnosti v ní cosi chybí. Zaznamenáváme jistý krok zpět – projevy jeho vlastností, kterým říkáme odchylky; jsou to pouze jeho reakce na prostředí, které je najednou nepřiměřené. Ale nevnímáme to. A jelikož se rozumí samo sebou, že dítě musí dělat to, co mu dospělí přikážou, třebaže dané prostředí již nevyhovuje jeho potřebám, jestliže se nepodrobí, řekneme, že je „neposlušné“, a pokáráme ho. Většinu času si neuvědomujeme, jakou má tato „neposlušnost“ příčinu. Jenomže dítě svým chováním potvrzuje to, co jsme právě řekli. Uzavřené prostředí pocituje jako omezení, a proto si již nepřeje chodit do školy. Raději by chytalo žáby nebo si hrálo na ulici. Tyto zdánlivě povrchní faktory ukazují, že dítě potřebuje širší hranice než dosud.

„Dejte tedy císaři, co je císařovo, a Bohu, co je Boží.“ Náš život patří zčásti Bohu a zčásti člověku. Záleží to na něm, na prostředí, jehož je součástí, na našem společenském životě. Jestliže se dítě nachází v určitých podmínkách, které mu jsou příznivé, projevuje mimořádnou aktivitu. Udivuje nás inteligencí, protože se všechny jeho síly spojují, což je u člověka normální. Už se nezabýváme problémem změny způsobů výchovy; nastolen je totiž životní problém.

Pavučina zabírá mnohem víc místa než pavouk sám a představuje jeho oblast působnosti v tom ohledu, že slouží jako past na hmyz. Její vznik probíhá podle plánu. Vlákno vyměšované pavoukem spojí dvě větve, dva kameny nebo dvě libovolné jiné podpěry; potom pavouk proplétá jednotlivé paprsky sítě. Tkaní pokračuje podle plánu. Nakonec pavouk vytváří spirálu kolem středu, přičemž stále postupuje ve velice pečlivě vypočítané vzdálenosti. Jsou-li podpěrné body příliš blízko u sebe, pavučina je malá. Čím je vzdálenost jednoho od druhého větší, tím je větší i pavučina. Ale vždycky ji pavouk snove stejně důkladně a podle přesného plánu.

Tak jako pavučina, i dětský rozum se utváří podle přesného plánu. Abstraktní stavební dílo mu umožňuje chápat, co se děje v jeho poli působnosti, které bylo předtím mimo jeho dosah.

V závislosti na tom, zda dítě žije v jednoduché civilizaci, nebo složitějším světě, bude jeho síť menší či větší a umožní mu dosáhnout méně nebo více cílů.

Proto musíme respektovat vnitřní stavbu a její projevy, přestože se nám občas mohou zdát neužitečné. Výstavba sítě je nezbytná. Právě díky tomuto dílu si dítě rozšiřuje duševní sféru a následně i vnímavost.

Jedni školu považují za místo, kde se dávají pokyny. Ale jiní ji pokládají za přípravu na život. V druhém případě musí škola uspokojovat všechny životní potřeby.

Výchova, která potlačuje pravou povahu dítěte, vede k vývoji odchylek.

Proto nás vždycky zajímal skauting jakožto mimoškolní činnost, která dětem dala organizovaný způsob života.

Přechod k druhému stupni vzdělání je přechod od smyslového, materiálního stupně k abstraktnímu. Kolem sedmého roku se začíná projevovat potřeba abstrakce a rozumové činnosti. Až do tohoto věku je pro dítě důležité stanovovat vztahy mezi předměty. Jinými slovy, dítě potřebuje pomocí svých smyslů třídit a vstřebávat vnější svět.

Ve věku sedmi let nadchází obrat k rozumové a mravní stránce života.

Mezi oběma obdobími se dá najít podobnost. Přesto však zůstávají na rozdílné úrovni. U sedmiletého dítěte si můžeme všimnout začínajícího sklonu k morálním otázkám, k posuzování činů. Mezi nejpodivnějšími znaky lze pozorovat to, že dítě začíná vnímat věci, které předtím přehlíželo. Najednou si dělá starosti, zda to, co dělá, provádí dobře, nebo špatně. Stojí tak před otázkou dobra a zla. Tato starost patří k vnitřní citlivosti, svědomí. A ona citlivost je velmi přirozeným rysem.

Období od sedmi do dvanácti let je tedy pro mravní výchovu nesmírně důležité. Dospělý si musí být vědom vývoje, který v této době

probíhá v myšlení dítěte, a přizpůsobit své metody tak, aby s ním byly v souladu.

Jestliže učitel v prvním období vývoje přistupoval k činnosti dítěte velmi mírně a zasahoval do ní co nejméně (byla především motorická a smyslová), jeho citlivý přístup by se nyní měl zaměřovat na úroveň morálky. V ní totiž spočívá problém tohoto věku. Myslet si, že problém morálky nastává až později, znamená přezírat změnu, která již probíhá. Pokud se dítěti v tomto choulostivém období nepomáhá, časem se problém morálky silně prohlubuje. Sociální adaptace je potom zapeklitější. V tomto věku se také rodí představa o spravedlnosti zároveň s chápáním vztahu mezi činy a potřebami druhých. Zatímco dospělý člověk smysl pro spravedlnost často postrádá, u malého dítěte se s ním setkáváme. Jestliže se tato skutečnost opomíjí, vzniká o spravedlnosti falešná představa.

Spravedlnost vztahující se obvykle ke škole a rodině by se dala nazvat „distributivní spravedlnost“ – jinými slovy rovnost pro všechny, a to jak ve věci trestů, tak odměn. Zvláštní zacházení s jedním jednotlivcem jako by plodilo nespravedlnost; vytváří se ponětí o zákonném právu. Je zde potvrzení individuality ve smyslu egoismu a izolace. Taková představa nepodněcuje duševní rozvoj. Na druhé straně se spravedlnost – ačkoliv se v tomto ohledu obyčejně nebere v úvahu – formuje výslovně na základě duševní výchovy. Zásada distributivní spravedlnosti a práv jednotlivce, čistě objektivní, ničím vrozený, přirozený smysl pro opravdovou spravedlnost.